

Tulla ja mennä

Pari huomiota deiktisyydestä

PERTTI HIETARANTA

Suomen kielen deiktisiä ilmauksia *tämä*, *tänne*, *tästä* jne. ja *tu*, *tuonne/sinne* jne. luonnehditaan usein sanomalla, että edellisen ryhmän jäsenet viittaavat johonkin puhujan välittömässä läheisyydessä olevaan seikkaan tai puhumishetkellä vallitsevaan asiointilaan, kun taas jälkimmäisen ryhmän jäsenet ovat ilmauksia, jotka viittaavat puhujasta suhteellisen etäällä tai jonkin matkan päässä oleviin seikkoihin tai asiintiloihin.¹ Niinpä esimerkiksi seuraavissa Siron (1977: 87) tarkastelemissa tapauksissa on ilmauksia *tänne* ja *sinne* käytetty juuri esitettyjen periaatteiden mukaisesti:

- (1) Hän tulee tänne usein.
- (2) Hän meni sinne eilen.

Seuraavassa tarkastelen hieman lähempää *tänne* ja *sinne* -ilmausten käyttöä *tulla* ja *mennä* -verbien yhteydessä ja erityisesti Siron (1977) esitystä tästä asiasta.

Siro tekee ensinnäkin sen ilmeisen oikean havainnon, että on useita kontekste-

ja, joissa puhuja ei voi vapaasti valita ilmausten *tulla* ja *mennä* välillä vaan »valinta riippuu jaksossa esiintyvistä lokatiivisesta N:sta ja sen deiktisistä ominaisuuksista». Perinnäisen kielioppitermistön kielelle käännettynä tämä nuomautus voidaan ymmärtää väitteeksi, että esimerkiksi yllä olevissa tapauksissa 1 ja 2 lokatiivinen elementti *tänne/sinne* määrää (suurelta osin), kumpi verbeistä *tulla* ja *mennä* kontekstiin sopii. (Se että riippuvuussuhteen voi ehkä ymmärtää toisinkin päin, on tämän tarkastelun kannalta irrelevanttia.) Siron mukaan lokatiivi *tänne* sisältää viittauksen puhujan omaan paikkaan (»ego-deiksis»), jonka takia lause 1:n predikaattiverbinä on *tulla*; *mennä* sen sijaan ei Siron mukaan käy:

- (3) *Hän menee/meni tänne.

Jos lokatiivilausekkeessa kuitenkin on *sinne*, ovat verbin valintaa säätelevät säännöt Siron mukaan mutkikkaammat. Hän perustelee näkemystään sillä, että on mahdollista käyttää sekä verbiä *mennä* (kuten yllä lauseessa 2) että verbiä *tulla*:

- (4) Hän tuli sinne eilen.

Erolauseiden 2 ja 4 välillä on lähinnä se,

¹ Ks. esim. NS s.v. *tämä*, *tu*, *tuonne*. -- Viimeaikaisesta tämäntyyppisten ilmausten semantiikan ja pragmatiikan tutkimuksesta ks. esim. Terho Itkonen (1979), joka mm. osoittaa yllä olevan kaltaiset perinnäiset luonnehdinnat demonstratiiveista useilta osin epäadekvaateiksi tai ainakin liian yksinkertaisiksi (esim. s. 115, 117—118, 123—124).

että lauseen 2 oikea (sopiva, onnistunut) käyttö edellyttää, että puhuja itse ei mennyt puheena olevaan paikkaan, kun taas lauseen 4 onnistuneelle käytölle ei tällaista edellytystä ole. Siro (s. 88) havainnollistaa esitystään vielä kahden seuraavan esimerkin avulla (hyväksyttävyyssarvioinnit Siron):

- (5) ?Hän tuli tuonne.
 (6) *Sinä tulet tuonne.

On nähdäkseni kuitenkin selvää, että verbin valinnan ja lauseessa esiintyvän deiktisen elementin välinen riippuvuus-suhde on huomattavasti mutkikkaampi kuin edellä (ja yleensäkin) on esitetty ja että on vähintäänkin kyseenalaista, tulisi-ko lauseet 3, 5 ja 6 merkitä hyväksyttävyyden suhteen Siron esittämällä tavalla. Se että mainitut lauseet kuulostavat tai ainakin saattavat kuulostaa omituisilta tai kielen vastaisilta, johtuu luullakseni ennen kaikkea siitä, että ne eivät esiinny kontekstissa. Perustelen ensin väitteitäni muutamalla esimerkillä; sitten pyrin selittämään, miksi asiat ovat niin kuin ne ovat, ts. miksi ne eivät ole niin kuin Siro ne esittää.

Tarkastellaan ensin verbin *mennä* yhteensopivuutta tai yhteensopimattomuutta ilmauksen *tänne* kanssa. Ensi näkemältä vaikuttaa siltä, että lause 3 osoittaa näiden elementtien olevan yhteensopimattomia. Selitys olisi tällöin tietenkin se, että *tänne* ilmaisee liikettä puhujaan *puhujan*, *mennä* taas puhujasta pois päin suuntautuvaa liikettä, jolloin syntyy ristiriita, mikä tekee lauseesta 3 epäkelvon. Ajatellaan sitten kuitenkin tilannetta, jossa perheeni äiti esittelee vierailulle tulleelle tuttavalleen asuntonsa vaatehuonetta. Äiti seisoo huoneen avoimen oven ääressä, osoittaa kädellään huoneen sisälle ja sanoo vieressä hyöriivään lapseensa päin nyökäten:

- (7) Poika menee tänne ihan väkisin joka ikinen kerta, kun hän on piilosilla isänsä kanssa.

Kaikki informantit, joilta olen pyytänyt

mielipidettä lauseesta 7, ovat pitäneet lausetta täysin hyväksyttävänä, vaikka siinä esiintyykin *mennä* ilmauksen *tänne* kanssa. Tämä jo antaa aihetta epäillä, että deiktisyys on mutkikkaampi asia kuin kirjoissa usein esitetään.

Tarkastellaan sitten tapausta 5, joka näyttäisi osoittavan, että *tulla* ja *tuonne* eivät kovin hyvin luonnu yhteen. Informanteista, joilla testasin tätä lausetta, ei yksikään pitänyt lausetta hylättävänä. Monet sanoivat, että lause on täysin hyväksyttävä, ja jotkut antoivat jopa kontekstin, jossa sitä heidän mielestään saattoi luontevasti käyttää. Yksi mahdollisuus olisi esimerkiksi seuraava. Puhuja selostaa tai kuvailee tilannetta, jonka silminnäkijänä hän on hetkeä aiemmin ollut:

(Kuvailkaapa, miten mies käyttäytyi.)

- (8) No hän tuli ensin tuonne, tuonne missä nuo isot puut ovat, odotti siellä hetken ja katosi sitten tuon talon taakse tuonne oikealle.

Niin ikään voidaan löytää useita konteksteja, joissa lause 6 on täysin hyväksyttävä. Näytelmän ohjaaja tai rikostapausta lavastava poliisi voi esimerkiksi antaa jollekulle mukana olevalle ohjeita seuraavaan tapaan:

- (9) Ja sitten seuraavaksi sinä, Jussi, tulet tuolta oikealta tuonne, tuonne missä nuo miehet nyt seisovat, ja jäät sinne odottamaan, kunnes saat lisäohjeita.

On siis ilmeistä, että yhdenkään lauseista 3, 5 ja 6 ei tarvitse saada eteensä sen paremmin asteriskia kuin kysymysmerkkiäkään; on olemassa hyvinkin jokapäiväisiä tilanteita, joissa nuo lauseet ovat täysin luontevia. Miten tämä selittyy? Onhan asia kuitenkin usein, ellei usemmiten niin, että *tulla* ja *tänne* esiintyvät yhdessä samoin kuin *mennä* ja *tuonne*. Kun tarkastellaan tapauksia 7, 8 ja 9 lähempää, havaitaan ne kaikki toistensa kaltaisiksi siinä suhteessa, että jokaisessa suh-

teutetaan toisiinsa kahta eri tilannetta: puhujan senhetkistä tilannetta eli puhetilannetta ja jotakin toista tilannetta, johon puhuja ikään kuin katsoo puhetilanteesta käsin. Juuri tämä kahden erillisen tilanteen olemassaolo on syy siihen, että lauseet 3, 5 ja 6 voivat kaikki olla täysin hyväksyttäviä tai luontevia sellaisissa konteksteissa kuin 7, 8 ja 9. Tarkastellaan kuitenkin tapausta erikseen.

Tapauksessa 7 *mennä* ja *tänne* esiintyvät samassa lauseessa ilman ristiriitaa. Tämä johtuu siitä, että nämä ilmaukset viittaavat kahteen eri tilanteeseen seuraavalla tavalla. *Tänne* tietenkin viittaa kyseisessä kontekstissa puhujan senhetkiseen paikkaan, ts. paikkaan, jossa hän puhehetkellä tai puhetilanteessa on.² *Menee* taas viittaa siihen tilanteeseen, jonka tapahtuma-ajan *kun*-lause spesifioi, ja kun tämä jälkimmäinen tilanne on (ajallisesti) eri tai toinen kuin puhujan puhetilanne, voi puhuja helposti ikään kuin nähdä tämän toisen tilanteen puhehetkensä näkökulmasta katsoen ulkoapäin sellaisena, että hän itse ei tässä toisessa tilanteessa ole samassa paikassa, missä hän puhehetkellä on. Tällöin tässä toisessa tilanteessa tapahtuva liike ei suuntaudukaan häneen itseensä päin, ja niinpä hän voi vallan hyvin viitata tähän liikkeeseen verbillä *mennä*.³ (Jos puhuja sen sijaan näkee tai kuvittelee *kun*-lauseen spesifioimana vallitsevan tilanteen sellaisena, että hän on samassa paikassa, missä hän puhehetkelläkin on, hän käyttää tietenkin verbiä *tulla*: *Poika tulee --*.)

Tapauksessa 8 erottuu niin ikään viitaukset kahteen eri tilanteeseen: puhujan puhetilanteeseen ja johonkin toiseen, puhehetkistä varhempaan tilanteeseen, mikä selittää lauseen hyväksyttävyyden. Tilan-

teessa, jota puhuja kuvailee, oli puheena oleva henkilö saapunut paikkaan, jonka puhuja katsoo olleen suhteellisen etäällä siitä paikasta, jossa hän puhehetkellä on (mutta joka kuitenkin on hänen näkyvisään, vrt. Terho Itkonen 1979: 120, 122—123). Tämäkin on siis puhehetken perspektiivin mukainen ratkaisu. Toisaalta puhuja kuitenkin myös havaitsee kyseisen henkilön liikkuneen siten, että liike oli suuntautunut kohti sitä paikkaa, jossa hän, puhuja, nyt puhehetkellä on (tai kohti sellaista paikkaa, joka sijaitsee henkilön alkuperäisen paikan ja puhujan puhehetken paikan välissä niin, että liike joka tapauksessa on nähtävissä puhujan päin suuntautuvaksi). Näin ollen puhuja viittaa tähän liikkeeseen verbillä *tulla*.

Samantapainen selitys on annettavissa myös lauseelle 9. Siinä puhuja viittaa paikkaan, johon puhuteltavan on määrä siirtyä ja joka on suhteellisen etäällä siitä paikasta, jossa hän, puhuja, itse puhehetkellä on; tämän vuoksi hän valitsee deiktisen elementin *tuonne* (paikka kun on kuitenkin koko ajan puhujan näkyvissä). Toisaalta puhuja kuitenkin havaitsee myös sen, että kun puhuteltava sitten aikanaan siirtyy hänelle osoitettuun paikkaan, tämä joutuu liikkumaan siten, että hänen liikkumissuuntansa tulee olemaan lähemmäs (vaikka ei ehkä suoraan kohti) sitä paikkaa, jossa hän, puhuja, nyt puhehetkellä on. Tämä saa hänet valitsemaan ilmauksen *tulla*.

Tapaukset 7, 8 ja 9 ovat siis samankaltaisia siinä suhteessa, että kussakin on kyseessä kaksi eri hetkeä tai tilannetta: puhetilanne ja jokin toinen tilanne, jota puhetilanteen perspektiivistä tarkastellaan. Tämä kahden eri tilanteen olemassaolo mahdollistaa sitten muuten syntyvien

² Vrt. Penttilän (1963: 114—115) osuvaa luonnehdintaa deiktisistä (egosentrisista) sanoista: ”-- sanat, joiden tarkoute on kullakin esiintymäkerralla erilainen, mutta aina määräläatua olevassa suhteessa puhujaan tai puhujiin.”

³ Selitystä ei heikennä se yleisesti tunnettu seikka, että *kun*-lauseet ovat joskus monitulkintaisia niin, että niillä voidaan spesifioida useampikin kuin yksi hetki. Vrt. *Kalle käski minun lähteä, kun Jussi oli tullut*, jossa joko käskeminen tapahtui Jussin tultua tai sitten lähtemisen piti tapahtua tuolloin.

deiktisten ristiriitojen sovittamisen, kun jokaisessa parissa esiintyvät deiktiset elementit, jotka muuten eivät sovi yhteen, voivat nyt kumpikin viitata omaan tilanteeseensa. Yhdentekevää on, onko puhetilanteesta käsin tarkasteltava tilanne aiempi vai myöhempi kuin puhetilanne; esimerkiksi lauseessa 8 tämä toinen tilanne on aiempi, lauseessa 9 taas myöhempi kuin puhetilanne.

L Ä H T E E T

- ITKONEN, TERHO 1979: Zur Semantik und Pragmatik der finnischen Demonstrativa. — Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 12, s. 113—127.
- Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1951—61.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. WSOY, Porvoo.
- SIRO, PAAVO 1977: Sijakielioppi. Gaudeamus, Helsinki.